

УДК 930.1: 303.446.4

Юрій Поліщук*

**ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ
В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ МИРОНА КОРДУБИ**

Стаття присвячена реконструкції історіографічного образу В. Антоновича в творчій спадщині М. Кордуби. Відтворено часову динаміку звернення вченого до постаті засновника київської документальної школи. Виокремлено сюжети, котрі найбільше приваблювали М. Кордубу. З'ясовано методологічні засади історіографічних пошуків ученого. Вказано, що їм притаманний широкий контекстуальний і глибокий джерелознавчий підходи, простеження теневи досліджуваних подій і явищ, намагання відтворити їх стереоскопічно. У підсумку відзначено, що персоналістику М. Кордуби створено у жанрі інтелектуальної історії.

Ключові слова: М. Кордуба, В. Антонович, історіографія, персоналістика, інтелектуальна історія.

Теза про виняткове місце Володимира Антоновича як дослідника, організатора науки та громадського діяча в українській інтелектуальній культурі його доби є загальноприйнятою у вітчизняній історіографії. Такий погляд на творця школи документалістів утвердився ще в науці початку ХХ ст. при відзначенні ювілейних дат і, особливо, у перших посмертних дописах, що ними сучасники київського професора відгукнулися на трагічну для українського руху подію. Особливо вагомими тут були праці видатного учня В. Антоновича Михайла Грушевського та представників його львівської школи, котрі досліджували українську інтелектуальну культуру доби національного відродження. І якщо антоновичезнавство автора «Історії України-Руси» [11; 18, с. 223-239] та його вихованця Степана Томашівського [5; 10, с. 28-31] на сьогодні вивчене доволі повно, то цього не можемо сказати про історіографічні студії іншого видатного представника галицького українознавчого осередку Мирона Кордуби. Сучасні поодинокі спроби реконструкції його історіографічного доробку, втім, і в аспекті дослідження інтелектуальної біографії В. Антоновича, доволі фрагментарні та подекуди навіть не враховують доступне коло історіографічних джерел [21].

Поштовхом до осмислення феномену В. Антоновича, як діяча українського інтелектуального життя та лідера громадського руху, для М. Кордуби, як і для більшості його сучасників, стала передчасна смерть патріарха модерного українства 21 березня 1908 р. Будучи у той час вчителем німецькомовної гімназії в Чернівцях, молодий учений написав некролог для місцевої газети «Руска рада», в якому поінформував буковинських українців

* Викладач Чигиринського економіко-правового коледжу Уманського національного університету садівництва.

Ю. Поліщук. Володимир Антонович в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби

про непоправну національну втрату та стисло ознайомив читачів видання з головними датами та провідними напрямками біографії В. Антоновича. Відзначимо, що вже у цьому коротенькому, за вимогами жанру, популярному дописі, М. Кордубою були сформульовані ключові тези його подальших антоновичезнавчих рефлексій.

Насамперед, буковинський дослідник наголошує на унікальності для української культури постаті В. Антоновича, котрий був не лише видатним істориком – новатором у галузі української науки, але й одним із лідерів громадсько-політичного руху, чия діяльність мала на меті модернізацію всіх сфер життя його співвітчизників. М. Кордуба змальовує перед читачем складний життєвий шлях правдивого українського патріота, що вийшовши з кіл польського панства, свідомо змінив національну ідентичність і став оборонцем споконвіку гнобленого його колишніми співвітчизниками народу. Демонструючи вагомість національного служіння київського професора, буковинський учений згадав його видання збірки українських народних пісень разом із М. Драгомановим, діяльність на чолі громадівського руху та приховану від загалу різноманітну просвітницьку працю.

Особливу увагу автор присвятив багатоплановій діяльності В. Антоновича на благо зазбручанських побратимів. З його допису читачі дізналися про внесок київського вченого у розбудову львівського НТШ, участь у спробах налагодження польсько-українського порозуміння та про його заходи над єднанням поділених кордонами українців. Все це дало підстави М. Кордубі зробити аргументований висновок: «Не стало між живими одного з найбільших синів Руси України, що не лише був великим і славним на весь світ ученим, але також був горячим патріотом рідного народу, та довголітнім провідником наших братів Русинів на російській Україні. Ми втратили великого чоловіка, якого імя буде згадуватися в історії нашого народу побіч імен наших найбільших князів, гетьманів, політиків та поетів доти, доки живе український нарід» [1, с. 2].

Переводячи у практичну площину своє захоплення постаттю засновника української історіографії, на прохання чернівецьких видавців М. Кордуба також долучився до публікації найбільш знаної науково-популярної книги В. Антоновича «Виклади про козацькі часи на Вкраїні». Відгукуючись на пропозицію упорядників другого видання праці, він зробив науковий коментар до авторського тексту, в якому окреслив новий стан історичного знання стосовно найбільш вагомих проблем українського козацтва, за що упорядник книги Василь Сімович висловив йому подяку від імені видавців [2, с. XXII].

При цьому варто відзначити, що М. Кордуба не тільки виправляв очевидні помилки у тексті, переважно, технічного характеру. Він також, що значно важливіше, спростував деякі висновки та гіпотези В. Антоновича, спричинені зародковим станом української історіографії першої половини XIX ст. Ба, більше, буковинський історик подекуди наважується навіть полемізувати з іменитим автором, вказуючи, що його скептичні висновки стосовно державотворчих потенцій українців і обраних ними лідерів не мають

джерельного обґрунтування, подекуди є емоційними, а для поступу національної науки навіть шкідливі. Особливо гаряче М. Кордуба заступається за критикованого В. Антоновичем провідника української революції середини XVII ст., підкреслюючи, що його «оцінка політики Хмельницького зовсім невірна» [2, с. 111]. Молодий учений твердить: «Згадати треба, що автор [В. Антонович] зовсім не звернув уваги на величезний організаційний та адміністративний талант Хмельницького і на його заслугу на тих полях» [2, с. 137].

Та найбільш масштабно до постаті В. Антоновича М. Кордуба підійшов вже у повоєнний час. Його цікавість була викликана відзначенням двадцятої річниці з дня смерті видатного українця, котре ініціював М. Грушевський як керівник історичних установ Всеукраїнської Академії наук. Саме київський академік запросив свого вихованця по львівській історичній школі на урочистості, котрі відбулися у Києві наприкінці березня 1928 р. [3, с. 232-234] Подорож до Києва і стала для галицького вченого поштовхом до посиленої історіографічної рефлексії, котра втілилася у двох ґрунтовних текстах, де особа засновника київської документальної школи постала в цілковито новому освітленні.

Реконструюючи життєпис свого героя, М. Кордуба, подібно до інших дослідників творчості В. Антоновича, пішов слідом за його власною автобіографією. Насамперед, він звертає увагу читача на незвичність походження майбутнього історика, твердячи, що воно «було як на наші відносини доволі екзотичне» [12, с. 156]. Йшлося про те, що юнак отримав прізвище не рідного батька (угорця Яноша Джидая), а вітчима-білоруса, та тривалий час знаходився під щільною опікою матері-польки, ревної католички. Згадана «екзотичність» проявлялася також у тому, що син польки й угорця, перейнявшись ідеологією французького Просвітництва, порвав зі світом польського панства та свідомо обрав найменш престижну на той час українську, а фактично – хлопську ідентичність.

Іншою «родзинкою» біографії В. Антоновича його дослідник називає радикальну зміну фахових зацікавлень молодого вихованця Київського університету: закінчивши медичні студії та, навіть, відбувши кількарічну лікарську практику у розпал епідемії холери на Київщині, він укотре вирішує стати студентом і віддатися пізнанню секретів Кліо. Втім, здобутий природничий досвід не пішов на марно, твердить М. Кордуба, адже «придбані тут відомості [як практикуючого лікаря – авт.] і строго наукова метода дослідів природничих наук стали йому дуже в пригоді при пізніших студіях над археологією» [12, с. 157].

Відзначимо, що галицький дослідник чи не вперше звернув увагу на той важливий факт, що саме лікарський фах значною мірою вплинув на етнологічні переконання київського вченого. Йдеться, насамперед, твердить М. Кордуба, про бачення В. Антоновичем специфіки українського етнічного типу: «В означенню поняття нації він стає не на західньо-європейське державне, але на етнографічне становисько, вважаючи за народність всяку групу людей, що

складає оден тип. Як бувший лікар і природник, він підходить до національної справи з фізіологічної точки і підчеркує, що національність витворюється самою природою, а не державою. Вона не залежить лише від мови, але охоплює всі функції душі людини» [14, с. 63].

Переходячи до осмислення феномену Антоновича-українознавця, галицький дослідник виокремлює чотири головні напрямки реалізації його дослідницького таланту: 1) археографічна та едиційна праця; 2) розробка конкретно-історичної проблематики; 3) археологічні та 4) етнографічні студії. Щодо першого аспекту творчості київського професора, М. Кордуба вповні слушно вказує на його діяльність як головного редактора Київської археографічної комісії. Ефектом багатолітньої праці на чолі цієї найбільш авторитетної наукової інституції на Наддніпрянщині стало ініціювання багатьох видавничих проектів, результати яких згодом з'являлися у знаному серійному виданні Комісії – «Архив Юго-Западной России». При цьому сам В. Антонович став своєрідним рекордсменом, адже самотужки зредагував і видав дев'ять об'ємистих томів «Архива», подаючи дослідникам минувшини українського народу неоцінену скарбницю першорядних джерел до історії козаччини, українських міст, українського селянства, церковних відносин та колонізації на Україні. Вражений такою плідністю старшого колеги, М. Кордуба, котрий і сам мав за плечима чималий археографічний досвід, відзначив: «Тільки той, хто сам займався сим ділом, зможе як слід оцінити, скільки мозольного труду та фахової ерудиції вимагає вибір з безмежних засобів архіву, відчитання та приладження до друку, вкінці видання з потрібним науковим апаратом актового джерельного матеріалу» [12, 157].

Крім згаданих томів «Архива», В. Антонович також видав збірку літописів з історії України (в якій містилося вісім перед тим незнаних літописних і щоденникових текстів), збірку матеріалів до історичної топографії Києва та Київщини, четвертий том літопису Самійла Величка (разом із І. Самчевським) та колекцію литовських княжих грамот (спільно з К. Козловським). Поряд із цим, М. Кордуба цілком слушно згадав також численні джерельні публікації на сторінках «Киевской старины», «Университетских Известий», «Чтений общества Нестора-летописца» та ін. Особливістю археографічної праці В. Антоновича галицький учений називає ту обставину, що видані ним джерельні тексти він першим піддавав всебічній інтерпретації, роблячи це, переважно, у розлогіх вступних статтях до томів «Архива».

Осмислюючи різноплановість конкретно-історичних студій В. Антоновича, дослідник його творчості вказує, що всі вони були сфокусовані на україністиці. При цьому, за своє найголовніше завдання київський професор поставив «відпольщення» українського історичного наративу, тобто доведення права українців на власне національне минуле, що суперечило традиціям польської історіографії, котра розглядала історію Правобережжя як традиційний домен своїх політичних інтересів та історичної пам'яті. «[...] Зпоміж ріжних питань минувшини українського народу Антонович найбільше цікавився польсько-українськими взаєминами, старався в об'єктивнім та вірнім

образі на підставі твердого ґрунту реальних, документально стверджених фактів змалювати ту роль, яку через цілі століття історична Польща відогравала на українських землях, зобразити всі ті проґреси, які вона поповнила супроти українського народу – твердить М. Кордуба. – В цілій серії праць учений історик немилосердно розтрошив грімкі теорії про культурну місію, яку польська шляхта ніби-то виконувала на Україні, про мнине ширення нею західної цивілізації серед темних мужицьких мас, про «*zdobycze rługa polskiego*», про легендарну геройську оборону українських земель перед навалюю диких степових орд [...]» [12, с. 158].

Ініційовані В. Антоновичем спроби досліджувати минуле Правобережжя з погляду українського історичного інтересу вповні очікувано викликали опір польських учених та публіцистів, що поклато початок тривалій польсько-українській історіографічній дискусії. Її підсумком стало остаточне руйнування спільного перед тим східноєвропейського наративу та його сепарація на конфліктуючі між собою польську та українську історіографічні версії. Вповні очікувано, твердить М. Кордуба, В. Антонович зазнав гвалтовних нападів з боку колишніх співвітчизників, котрі змагалися за якомога брутальніше зображення вченого національним ренегатом і віровідступником. Підсумовуючи цю боротьбу, галицький дослідник робить необхідне пояснення: «Він [В. Антонович] осуджував лише ту політику, яку історична Польща вела на українських землях, був ворогом панування польської шляхти над українським народом» [12, с. 159].

Окрему увагу М. Кордуба присвятив з'ясуванню особливостей теоретико-методологічного дискурсу героя своєї студії. Відзначимо, що в цьому аспекті дослідник цілковито пішов слідами сформованої його вчителем М. Грушевським та колегою по львівській школі С. Томашівським традиції [6; 19]. Власне, з посиланням на авторитетні спостереження останнього, галицький дослідник відзначив, що «Антоновича, як дослідника минушини, неособливо цікавила завнішня історія, історія самої держави, воєн, більше чи менше блискучих побід, дипломатичних підходів» [12, с. 159]. Навпаки, київський професор все звертав головну увагу на внутрішню історію, на суспільні форми, їх становлення та розвиток, на життя міст, селянства, шляхти, на походження та розвій козацтва, на умови, що викликали гайдамацькі рухи, на положення та життя православної церкви, на хід колонізації тощо. І в цих областях української історії він здебільшого був піонером, оскільки «перший орав досі нетиканий переліг».

Тези С. Томашівського стали вихідними для М. Кордуби і при аналізі історіософії В. Антоновича. Складність її вивчення, вказує дослідник, полягає в значній розпорошеності теоретичних спостережень по багатьох працях. Незважаючи на це, історіософію засновника документальної школи, переконує автор, можна зібрати приблизно в таку схему: «Кожний народ у свому політичному життю має питому йому провідну ідею. Ся ідея залежить почасти від антропологічних расових причин, почасти від ріжних зовнішніх умов, територіальних обставин, історичного життя, культурного розвитку»

[12, с. 159]. При цьому, на відміну від абсолютизму своїх східних і аристократизму західних сусідів, українці сповідують принцип демократизму. Складність його реалізації полягає у потребі доволі високої політичної культури загалом, брак чого й позначився фатальним чином на ході українського історичного процесу. Саме ця обставина зумовила культурницький акцент усієї громадської праці засновника київської громади.

Власне боротьба всіх тих чинників, котрі впливають на витворення та реалізацію народом своєї провідної ідеї і є, робить висновок М. Кордуба, головним змістом історичного процесу для В. Антоновича. Саме він уперше в українській історичній культурі закликав вивчати цю боротьбу та простежувати її наслідки для всіх суспільних верств. Тож саме соціальна боротьба повинна перебувати у фокусі дослідницької уваги; при цьому історія постає як «наука про суспільство і взаємини між тими верствами, на які суспільство ділиться» [12, с. 160]. В такій оптиці цілком втрачається самоцінність держави, адже вона постає як чужий національній природі українців інститут. Осмислюючи ідейну генезу таких поглядів В. Антоновича, галицький дослідник слушно вказує на впливи ідеологів французького раціоналізму та позитивізму, а також анархістської школи Прудона.

Говорячи про В. Антоновича як археолога, М. Кордуба категорично твердить, «що перед ним української археології, як науки, зовсім не було», а його попередники, внаслідок дилетантського розуміння засад археологічної практики, найчастіше руйнували віднайдені ними пам'ятки [12, с. 160]. Тож київський учений і тут промощував нові шляхи, будучи одночасно, як зазначає його дослідник, «ремісником-антикварієм і будівничим-синтетиком» [12, с. 161]. Діяльність В. Антоновича на полі археології охоплює майже сорок років і умовно поділяється на дві доби. В першій – до кінця 1880-х років – він організував численні експедиції в землі колишніх сіверян, полян, деревлян, тиверців та ін. В другій добі – від 1890-х років – В. Антонович талановито синтезує зібраний розлогий емпіричний матеріал. Наслідком цієї титанічної праці стали узагальнюючі студії про культуру деревлян, а також археологічні карти давньої Київщини та Волині.

За перехідне місце від історичних до етнографічних студій В. Антоновича галицький дослідник вважає видання історичних пісень українського народу, здійснене разом із Михайлом Драгомановим при допомозі численних помічників з обох боків Збруча. М. Кордуба звертає увагу на високу («зразкову») археографічну культуру цього видання, котре містило пояснення, замітки, порівняння з піснями інших народів, розлогі коментарі тощо. Тож вповні заслужено ця праця отримала Уваровську премію. Поряд зі згаданою збіркою, вагоме етнографічне значення, вказує М. Кордуба, має студія В. Антоновича про чарівництво на українських землях у XVIII ст., що вперше відкрила перед читачем раніше незнаний аспект вітчизняної звичаєвої культури.

Як один із перших дослідників української топоніміки, М. Кордуба також згадує про студії В. Антоновича на цьому важливому для національного

самоусвідомлення полі. Галицький історіограф слушно вказує, що саме громадська місія київського професора покликала його віддатися вивченню топоніміки та ширше – історичної географії, адже завдячуючи її даним можна було впевнено довести український характер заселення території історичної Київщини, що ставили під сумнів польські та російські дослідники. Певним стимулом у цій справі для В. Антоновича, стверджує М. Кордуба, послужили польські видання: «Здається під впливом появи польського Słownik-a Geograficzn-ого він zorganizував у Києві колективне збирання матеріалів для складення історично-географічного словника України в її етнографічних межах [...]» [15, р. 105].

Осмилюючи своєрідність В. Антоновича як українського інтелектуала, М. Кордуба слушно вказує, що він продовжував започатковану М. Максимовичем і М. Костомаровим своєрідну традицію серед вітчизняних істориків, котрі відчували потребу не лише культурного, але й громадського служіння своєму народу. Галицький дослідник відзначає: «Антонович не був кабінетним ученим, що утікає від живого життя, не цікавиться сучасними громадянськими справами. Навпаки, у політично-національним життю своєї суспільності він брав дуже живу участь і його громадянська діяльність почалася раніше чим наукова, почалася ще на університетській лавці» [12, с. 161-162].

Реконструюючи цілісний образ суспільно-політичної праці В. Антоновича, М. Кордуба особливу увагу приділяє його духовній еволюції – поступовому усвідомленню себе сином українського народу попри відсутність з ним кровного зв'язку. Це усвідомлення відбувалося поступово – від зацікавлення життям селянського загалу під час подорожей рідними теренами в гурті інших хлопманів, до організації київської української громади, представники якої сформулювали перші вимоги політичного плану. Головним документом світоглядних змін молодого інтелектуала дослідник називає «Мою сповідь», в якій В. Антонович ідейно обґрунтував свій розрив з дотеперішніми земляками. Зовнішнім проявом такого розриву став перехід на православну віру, що символізувало в очах молодого вченого остаточне єднання зі своїм народом. Далі М. Кордуба оповідає про організацію В. Антоновичем недільних шкіл, написання та поширення популярних видань для народу, організацію археологічного з'їзду у Києві, котрий став маніфестацією інтелектуального українства тощо. З того часу і до кінця життя, твердить М. Кордуба, київський історик завжди був центральною фігурою серед наддніпрянської громади, приймаючи участь у всіх значних національних проектах і заходах.

Особливу увагу в своєму нарисі М. Кордуба звернув на малознану проблему співпраці В. Антоновича з галицькими українцями та – ширше – на його впливи на національно-культурне життя зазбручанських побратимів. В умовах роз'єднання української нації у міжвоєнний час постановка проблеми виявилася настільки актуальною, що цей сюжет галицький історик розвинув у спеціальній історіографічній студії. Її появу до певної міри ініціював учитель ученого М. Грушевський, котрий у своєму листі до учня окреслив дослідницьку

Ю. Поліщук. Володимир Антонович в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби

оптику його доповіді про засновника київської документальної школи: «Було б бажано почути якийсь реферат на тему зв'язків галицької історіографії з українською, впливів праць Антоновича і т[ак] д[алі]» [3, с. 232-233]. У підсумку постала унікальна за масштабом історіографічного конструювання розвідка, в якій у жанрі інтелектуальної історії було відтворено роль В. Антоновича у важливому процесі зближення наддніпрянських та галицьких інтелектуалів, що дозволило уникнути фатального для українців поділу за територіальною (адже тривалий час галицькі та наддніпрянські землі перебували в складі інших державних утворень), віровизнавчою (домінування греко-католицького обряду в галицьких землях та православ'я на підросійських) та мовною (вироблення двох варіантів української мови під польськими та російськими впливами) ознаками. Відзначимо, що й по сьогодні ця студія М. Кордуби є неперевершеною за глибиною та повнотою охоплення проблематики.

Насамперед, дослідник демонструє невтішний стан взаємин порізаних збручанським кордоном українських інтелектуалів у першій половині XIX ст. і робить слушний висновок про загрозу витворення «двох Україн». Саме для долання цієї загрози, найбільш свідомі представники вітчизняної інтелігенції другої половини XIX ст. ініціювали численні соборницькі проекти. На Наддніпрянщині цю роботу очолив тогочасний творець київської школи документалістів. Осмислюючи його різнопланову працю для єднання порізаних кордоном співвітчизників, М. Кордуба відзначив: «Діяльність Антоновича на цім полі і його вплив на галицьку громаду виявилися у двох напрямках: 1) як ученого дослідника української історії і 2) як громадянина та національного діяча» [14, с. 42].

З'ясовуючи вплив В. Антоновича як дослідника історії України на галицьке громадянство, М. Кордуба, з властивим собі контекстуальним підходом до реконструкції історіографічних феноменів, насамперед докладно аналізує стан галицької історіографії середини XIX ст. Даючи місткі та влучні характеристики творчості Дениса Зубрицького, Антіна Петрушевича й Ісидора Шараневича, дослідник аргументовано показує методологічну безпорадність більшості тогочасних історичних праць, що вочевидь не відповідали тенденціям західноєвропейської науки, котра дедалі більше переймалася сцієнтистськими гаслами позитивізму.

Не відповідали історичні наративи галицьких інтелектуалів і завданням тогочасної національної науки, адже оминали в своїх студіях актуальну проблематику, котра мала загальноукраїнське та соборницьке значення. З цього приводу М. Кордуба зазначає: «На козацьку добу нашої історії галицькі історики звернули увагу щойно коло середини 1860-их рр. Історикам старшої генерації, котрі виростили під впливом Погоди́нської колонії, козаччина не підходила до псевдоаристократичного смаку, була противна їхньому світоглядові; вони захоплювалися споминами про князів і можних боярів, а на козаків дивились крізь призму співчасної польської історіографії та бачили в них тільки збунтованих хлопів, збіговисько розбишаків-пройдисвітів. Щойно зі

загостренням боротьби між москвофілами та народовцями ці останні звертають більшу увагу на козаччину, шукаючи у геройській боротьбі козаків з Московщиною і Польщею історичних підстав для своєї політично-національної ідеології» [14, с. 45]. Але навіть з улюбленої галичанами князівської доби подавалася виключно зовнішня історія: минуле княжих родів, посвоячень і міжусобиць, воєн, перемог чи невдач, дипломатичних заходів тощо. Про внутрішню історію, про життя громади, про становлення суспільних форм, про розвиток селянства і міст, про стан освіти і культури у працях того часу не згадувалося майже нічого, бо й самі галицькі історіографи мали про це все дуже слабке поняття. Крім того, праці згаданих Д. Зубрицького, А. Петрушевича та І. Шараневича «були написані такою чудернацькою малозрозумілою мовою, таким важким канцелярйним стилем, що вже одна зверхня форма відштовхувала читачів» [14, с. 46].

Та найбільшою проблемою було те, що галицька інтелігенція не спромоглася на хоч-би короткий популярний курс цілої української історії, який пересічному читачеві подавав би суцільний образ нашої минувшини. Перші спроби у цьому напрямку Богдана Дідицького («Історія Руси») та Василя Ільницького («Вести про землю и деи Русинов») не відповідали потребам зростаючого національного організму та не охоплювали темпоральної та територіальної цілості минулого українських земель. Не стали тут помічними й студії російських істориків, адже «російська мова для Галичан була і є чужа, непривична [...], так що галицькому інтелігентові куди легше було читати по-польськи або хоч би й по-німецьки [...], чим по-російськи; [...] та й справа зі впровадженням книжок не була така проста і легка, як здавалося» [14, с. 46-47].

Тож вимогою часу стала науково-популярна оповідь про минуле України, написана народною мовою та створена з погляду національного історичного інтересу. На цю потребу, відчувши зростаюче відчуження галицьких земляків, оперативно відгукнулися наддніпрянські українці. Найактивніше ж до цієї справи долучився В. Антонович. Саме він, як один із очільників Старої Громади, зосередив у своїх руках зв'язки з лідерами галицької політики, в першу чергу з Олександром Барвінським. Саме у співпраці з останнім виникла ідея монографічної серії «Руської Історичної Бібліотеки», в котрій планувалося видавати в українському перекладі найбільш солідні опрацювання поодиноких періодів і проблем українського минулого.

Обговорення цього видавничого проекту виявило низку проблем, подолання яких модернізувало тогочасну українську гіманітаристику. Насамперед, видавці зіштовхнулися з проблемою адекватної вимогам часу історичної термінології, котра пасувала би і галицькому, і наддніпрянському читачеві. Проблема була в тому, що галичани оперували поширеним ще з княжих часів етнонімом «руський», тоді як наддніпрянці схилилися до більш модерного терміну козацької доби – «український». Щоб помирити історичні пам'яті поділених Збручем земляків, В. Антоновичем було прийняте воістину Соломонове рішення об'єднати ці два терміни. Так з легкої руки київського

вченого та завдяки популяризаторській праці галицьких народовців, в останній третині XIX ст. почав набирати популярності топонім «Україна-Русь», що вживався в науковій та публіцистичній літературі аж до початку Першої світової війни.

Реалізація проекту «Руської Історичної Бібліотеки» стала першим спільним ділом галичан і наддніпрянців, котрий дав надію на можливість долання регіональних стереотипів і єднання сформованих століттями роздільного буття локальних історичних пам'ятей. В цій серії світ побачили україномовні переклади творів тогочасних провідних українців, що в сумі дало унікальний компендіум історичного знання, котрий мав визначний вплив на інтелектуальну культуру доби модерного національного відродження. Осмислюючи вагомість налагоджених контактів героя своєї студії з галичанами, М. Кордуба вказав: «Таким чином завдяки співпраці Галичанина Барвінського і Наддніпрянців Антоновича (пізніше М. Грушевського) та гуртка перекладачів, галицьке українське громадянство дістало в руки справжню енциклопедію рідної історії, якої міг би позавидувати не один слов'янський нарід. «Руська Історична Бібліотека» мала величезний вплив на розбудження зацікавлення власною минувшиною, на поширення і поглиблення історичного знання серед різних кругів суспільности» [14, с. 51].

Крім суто історіографічної праці, твердить дослідник, В. Антонович також долучився до становлення галицьких культурних інституцій. Цілком слушно М. Кордуба звертає увагу на вагомість зусиль київського професора по створенню Літературного товариства імені Тараса Шевченка в 1873 р. та його перетворенню в 1892 р. на наукове. Саме в руках В. Антоновича акумулювалися фінансові засоби наддніпрянців, призначені для розвитку цієї чоловічої української культурно-наукової інституції. Саме через нього передавалися наукові праці київських інтелектуалів, опубліковані в перших томах «Записок НТШ». Внесок В. Антоновича був гідно оцінений галицькими українцями, адже в 1890 р. він був обраний першим почесним членом Шевченкового товариства.

Не менш голосною була публіцистична праця В. Антоновича в Галичині. Стежачи за полемікою москвофілів та народовців стосовно національної ідентичності галицьких українців, київський професор вирішив підставити плече О. Барвінському та його однопартійцям. Даючи до рук останніх аргументи в їх боротьбі з «об'єдинителями», В. Антонович під прибраним іменем Низенко написав для львівської «Правди» статтю «Три національні типи народні», в якій з позицій останніх вимог тогочасної науки переконливо показав самостійність українців у етнічному, історичному та культурному аспектах. Характеризуючи цю знакову студію В. Антоновича, М. Кордуба відзначив: «Ще дальше, більш консеквентне розведення і поглиблення думок, висловлених Костомаровим у розправі про дві руські народності. Про широкий відгомін та популярність, які ця стаття найшла серед галицької публіки, найкраще свідчить те, що її тричі перевидано» [14, с. 64]. Крім наукових праць В. Антоновича, опублікованих в українському перекладі в «Руській Історичній

Бібліотеці», широке розповсюдження серед галичан, вказує дослідник, мали також його виклади про історію козаччини, кілька разів видані в Чернівцях.

Менш вдалим, твердить М. Кордуба, виявилось занурення В. Антоновича у хитросплетіння галицької політики. Симпатизуючи особисто О. Барвінському та сприймаючи лише його бачення дедалі складнішої палітри українського громадського життя в Галичині, київський професор у короткому часі став заручником народовецької політики. Замість того, щоби намагатися отримати інформацію з різних джерел або абстрагуватися від міжпартійних чвар, досвідчений політик вирішив рішуче прийняти сторону народоців і мусів таким чином розділити відповідальність за їхню не завжди виправдану з погляду національних інтересів тактику. Насамперед, М. Кордуба згадує події найбільш голосної спроби польсько-українського порозуміння кінця XIX ст., котре отримало назву «нової ери». Саме наростаюче роздратування галичан заграванням О. Барвінського з урядовими сферами, котре надто пізно побачив видатний історик, змусило його не тільки відмовитися від втручання у галицькі справи, але й загалом відійти від активного політичного життя. Втім, слушно вказує дослідник, вже саме відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, як одного з головніших ефектів «нової ери», та спровадження В. Антоновичем на неї свого найбільш талановитого учня М. Грушевського, цілковито компенсує необережність його занурення у галицькі справи.

Загалом, студія М. Кордуби про зв'язки В. Антоновича з Галичиною постає як цілком новаторська і за постановкою проблематики, і за її джерельним забезпеченням. Так, учений залучає отримані з приватних рук незнані сучасникам епістолярні та мемуарні джерела, підходить до досліджуваних питань з урахуванням широкого інтелектуального контексту, уникає однобічних оцінок, чим нерідко «грішили» його колеги, стаючи на сторону героїв своїх студій. У цій розвідці вчений також подекуди корегує факти біографії самого В. Антоновича, не зупиняючись навіть перед критикою авторитетів. Так, він аргументовано заперечив твердження свого вчителя М. Грушевського, що київський історик приймав участь у львівському археологічному конгресі 1885 р. Ці високі прикмети історіографічної студії М. Кордуби були високо оцінені вже його сучасниками [22, s. 18, 57]. Авторитетними його висновки є й для дослідників нашого часу [10, с. 32].

Вкотре до постаті засновника української історіографії М. Кордуба спеціально звернувся вже в роки Другої світової війни. І цього разу нагодою стали роковини – цього разу тридцять п'яті – смерті В. Антоновича. На сторінках газети «Львівські вісті» галицький учений підсумував своє бачення вагомості різнопланової спадщини засновника української історіографії та вперше окреслив його місце в національній культурі доби відродження. М. Кордуба, вірний контекстуальному підходу при вивченні історіографічних явищ, слушно твердить: «Щоби як слід оцінити значіння Антоновича як історика України, треба тямити, що його наукова діяльність припадає на час, коли українська історіографія вже вийшла з перших початків свого існування, вже могла повеличатися кількома визначнішими дослідниками, що

попрацювали в її ділянці [...]» [13, ч. 77, с. 2]. Галицький історик слушно згадує імена Дмитра Бантиш-Каменського, Михайла Максимовича, Осипа Бодянського та, звісно, Миколи Костомарова.

Втім, історіографічна спроба Д. Бантиш-Каменського дати загальний образ української історії цінна тільки тим, що внесла в науку дещо нового джерельного матеріалу та встановила низку досі невідомих фактів. Але, аргументовано твердить М. Кордуба, історик не потрапив схопити зміст загального історичного розвитку, не дав особистого бачення багатьох досліджуваних питань, врешті, не спромігся на витворення наукової концепції української історії. М. Максимович і О. Бодянський були на полі української історії тільки аматорами, працювали на ньому лише, за словами галицького вченого, «для духового відпочинку; не виходячи зі сфери романтичної мрійливості, шукали в історичних зайняттях підвалин для національної ідеології» [13, ч. 77, с. 2]. На відміну від них, М. Костомаров був першим фаховим істориком-ерудитом та водночас монографічним дослідником. Його безперечною заслугою М. Кордуба називає віднайдення маси нових джерел та реконструкцію біографій поодиноких чоловічих постатей українського минулого. Важливою була й запропонована М. Костомаровим історична ідеологія: під впливом слов'янофільства та ідей Кирило-Мефодіївського братства він опер свою історіософію на концепції рівноправності всіх слов'янських народів і потреби чи закономірності їхньої федеративної злуки. Втім, для історика-романтика було властиве надто довірливе, подекуди навіть некритичне ставлення до історичних джерел.

Власне В. Антонович уперше в українській історичній культурі зумів здолати цю романтичну традицію фетишизації будь-якого історичного джерела. Він першим застосовує у своїх дослідях ранкеанську практику всебічної критики джерел. І якщо для М. Костомарова кожне джерело було добре, лише б приносило якнайбільше нових подробиць, то В. Антонович користується винятково перевіреними достовірними джерелами, головню спираючись на архівні матеріали та урядові акти. Тому, твердить М. Кордуба, В. Антонович «здобув собі славу першого документаліста в українській історіографії», а його школа була названа документалістською [13, ч. 78, с. 2]. Власне завдяки вихованцям цієї школи, наголошує дослідник, історія України отримала ґрунтовний джерельний підмурівок, на якому сміливо будуватимуть свої наративи наступні покоління українознавців.

Відзначимо, що як згадане окреслення місця київського професора в українській історіографії, так й інші антоновичезнавчі спостереження М. Кордуби вповні кореспондувалися з тогочасними спробами осмислення феномену В. Антоновича як історика, організатора науки та громадського діяча. Наприклад, доволі подібним воно було як у вже згадуваних М. Грушевського [6-8] та С. Томашівського [19], так і Осипа Гермайзе [4], Дмитра Дорошенка [9], Олександра Оглоблина [17] та ін. Персоналістика М. Кордуби цілком відповідає і сучасному стану антоновичезнавства. Подібно до галицького вченого, нерідко із цитуванням його праць, творчу спадщину В. Антоновича

Ю. Поліщук. Володимир Антонович в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби

оцінюють Леонід Мельник [16], Василь Ульяновський і Віктор Короткий [20], Олександр Кіян [10] та ін.

Узагальнюючи історіографічні студії М. Кордуби, відзначимо, що його реконструкції життя та діяльності В. Антоновича притаманний широкий контекстуальний і глибокий джерелознавчий підходи, простеження генези досліджуваних подій і явищ, намагання відтворити їх стереоскопічно – з урахуванням всіх можливих взаємовпливів. Такі методологічні акценти дозволили змалювати постать київського професора доволі реалістично, з урахуванням як безперечних здобутків, так і природних для кожної людини прорахунків. В підсумку, це дозволяє віднести проаналізовану персоналістику вченого до жанру інтелектуальної біографії та спонукає дослідників творчості М. Кордуби до подальшого вивчення не лише його біографістики, але й усієї історіографічної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. [Кордуба М.]. Володимир Антонович / М. Кордуба // Руска рада. – Чернівці, 1908. – Ч. 11. – С. 2.
2. Антонович В. Виклади про козацькі часи на Україні. Із переднім словом про жите та діяльність Антоновича В[асиля] С[імовича] та Д[митра] А[нтоновича], із портретом автора, образами гетьманів, картою України і увагами д-ра Мирона Кордуби. 2-е вид. / В. Антонович. – Чернівці, 1912. – 232 с.
3. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділі і наукового коментаря Олег Купчинський. – Львів, 2016. – 422 с.
4. Гермайзе О. В. Б. Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна. – 1928. – Кн. 5. – С. 17–32.
5. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович : творчі контакти та суспільно-політичні погляди / І. Гирич // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994. – С. 133–160.
6. Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності / М. Грушевський // УІ. – 1984. – № 1-4. – С. 193–199.
7. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича / М. Грушевський // УІ. – 1984. – № 1-4. – С. 200–218.
8. Грушевський М. Пам'яті Володимира Антоновича / М. Грушевський // УІ. – 1984. – № 1-4. – С. 191–192.
9. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага, 1942. – 168 с.
10. Кіян О. Володимир Антонович : історик й організатор «Київської історичної школи» / О. Кіян. – К., 2005. – 492 с.
11. Колесник В. Наукова спадщина В. Б. Антоновича в оцінці М. С. Грушевського / В. Колесник // Київська Старовина. – 1995. – № 3. – С. 78–83.
12. Кордуба М. Володимир Антонович / М. Кордуба // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Т. ХСVI. – Кн. VI. – С. 156–167.

Ю. Поліщук. Володимир Антонович в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби

13. Кордуба М. Володимир Антонович / М. Кордуба // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 77. – С. 2 ; Ч. 78. – С. 2.
14. Кордуба М. Звязки В. Антоновича з Галичиною / М. Кордуба // Україна. – 1928. – Кн. 5 (30). – С. 33–78.
15. Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв / М. Кордуба // Conference des historiens des Etats de l'Europe Orientale et du Monde Slave. Varsovie, le 26–29 juin 1927. Compte-rendu et Communications. – Varsovie : Société Polonaise d'Histoire, 1928. – Part 2. – P. 101–108.
16. Мельник Л. Г. Історіософські та методологічні засади наукової творчості Володимира Антоновича / Л. Г. Мельник // Історична наука на порозі ХХІ століття. – Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995. – С. 325–331.
17. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа / О. Оглоблин // Син України : Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. 2. – К. : Заповіт, 1997. – С. 281–289.
18. Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / Вікторія Тельвак, Віталій Тельвак. – Київ-Дрогобич, 2005. – 334 с.
19. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки / С. Томашівський // Син України : Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. 1. – К. : Заповіт, 1997. – С. 29–62.
20. Ульяновський В. Володимир Антонович : образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 218 с.
21. Федорів І. Володимир Антонович у перцепції Мирона Кордуби / І. Федорів // Наукові записки ТНПУ. Серія : «Історія». – Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2011. – Вип. 1. – С. 247–252.
22. Bibliografia // Kwartalnik Historyczny. – 1929. – Roczn. 33. – S. 18, 57.

Стаття посвящена реконструкції історіографічного образу В. Антоновича в творчому насліду М. Кордуби. Показана часова динаміка звернення ученого до особистості засновника київської документальної школи. Виділені сюжети, які найбільше привлекли М. Кордубу. Виявлені методологічні основи історіографічних пошуків ученого. Вказано, що йому притаманний широкий контекстуальний і глибокий історико-науковий підхід, акцент на генезисі досліджуваних подій і явищ, спроби реконструювати їх стереоскопічно. В висновках зазначено, що персоналістика М. Кордуби створена в жанрі інтелектуальної історії.

Ключевые слова: М. Кордуба, В. Антонович, історіографія, персоналістика, інтелектуальна історія.

The article is devoted to historiographical reconstruction of image of V. Antonovych in M. Korduba's creative heritage. There has been reproduced temporal dynamics of scientist's appeal to the image of the founder of the

Ю. Поліщук. Володимир Антонович в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби

documentary school. There has been examined subjects that most attracted M. Korduba. There have been found methodological principles of historiography investigations of the scientist. It has been indicated that they are exposed to a wide contextual and source approaches, tracing the genesis of the studied events and phenomena, attempting to reproduce them in stereoscopy. As a result, it has been noted that personalistic works of M. Korduba were created in the genre of intellectual history.

Keywords: *M. Korduba, V. Antonovych, historiography, personalistics, intellectual history.*